

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧ. XXI СТ.)

У статті висвітлено провідні тенденції розвитку науково-дослідної діяльності студентів в університетах України в XIX – на початку XXI ст. Проаналізовано нормативно-правові документи, наукові джерела щодо теорії та практики становлення та розвитку науково-дослідної роботи студентів у ЗВО. Виокремлено основні періоди впровадження науково-дослідної діяльності студентів в університетах України з середини XIX до початку XXI ст.: перший період (XIX ст. – початок XX ст.) – зародження науково-дослідної діяльності студентів (досліджено, що поступовий розвиток законодавчої основи в системі вищої освіти України супроводжувався розгалуженням структури університетів (факультети, кафедри), інноваційною організацією освітнього процесу, формуванням наукових шкіл з різних галузей науки як структурованих об'єднань учених декількох поколінь навколо нових ідей, методів і методик дослідження); другий період розвитку студентської науки – 30-ті роки XX ст. – розкрито новітні форми та методи організації дослідної діяльності студентів під час виконання лабораторних робіт і виробничої практики; організація наукових гуртків; третій період, пов'язаний зі схваленням наказу Міністерства освіти Української РСР «Про заходи поліпшення підготовки професорсько-викладацьких кадрів для педагогічних і учительських інститутів Української РСР» № 196, (з'ясовано, що з метою поліпшення та розвитку науково-дослідної діяльності студентів рекомендувалося забезпечити можливість публікувати у пресі результати їхніх кращих науково-дослідних робіт та залучення до науково-дослідної роботи студентів, аспірантів і молодих вчених); упродовж четвертого періоду відбувалося оновлення Положень про науково-дослідну роботу студентів, які передбачали запровадження у ВНЗ України низки заходів, спрямованих на удосконалення науково-дослідної роботи студентів – обов'язкову частину навчального процесу всіх ВНЗ України; п'ятий період (1991–2020 р.р.) – докорінно змінюються зміст, завдання та організація наукової роботи у ЗВО. Доведено, що державні реформи в освітньо-науковому секторі, спрямовані на інтеграцію зусиль наукової, освітньої та навчальної діяльності у підготовці висококваліфікованих учителів, сприяють єдності освіти й наукових досліджень.

Ключові слова: університет, тенденції розвитку, студенти, науково-дослідна робота, викладачі.

Світові тенденції у розвитку вищої освіти зумовлюють посилення вимог щодо якості професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Найважливішою умовою успішності розвитку країни й забезпечення стабільності її прогресу в усіх напрямках є освіченість нації, а також наявність потужного науково-освітнього потенціалу. Україна прямує шляхом побудови міцної та дієвої системи державного управління, де питання розвитку науки й освіти є одним з основних пріоритетів внутрішньої політики уряду. Проте, дослідивши історію становлення та розвитку наукової діяльності в університетах України, маємо підстави твердити про те, що умови для наукової роботи вчених у державних освітньо-наукових установах не завжди сприяли її розвитку.

У цьому контексті все більшої актуальності набуває зміст науково-дослідної діяльності студентів, що на шляху інтеграції нашої країни до світової науково-освітньої спільноти є одним із наріжних складників у професійній підготовці конкурентоспроможних майбутніх фахівців [14].

На основі ґрунтовного аналізу наукових джерел маємо підстави твердити, що окремі аспекти проблеми організації науково-дослідної роботи у закладах вищої освіти висвітлені у працях А. Алексюка, В. Гриньової, В. Даниленка, Н. Дем'яненко, І. Зязюна, О. Мартиненка, В. Майбороди, О. Микитюка, Т. Щербань та інших учених [4; 11; 14]. Разом із тим слід констатувати, що науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти недостатньо мотивується, не завжди пов'язана з майбутньою професією, а її виконання здобувачами вищої освіти має вплив не лише на якість освітнього процесу, але й потребує відповідної професійної майстерності від викладачів [3; 12].

Мета статті – аналіз теорії та практики становлення та розвитку науково-дослідної роботи студентів у ЗВО як провідна умова посилення їх активності у навчанні й у ході професійного самовдосконалення та самоствердження.

ґрунтовний ретроспективний аналіз наукових джерел, нормативно-правових документів (табл. 1) уможливив окреслити провідні тенденції, виокремити основні періоди впровадження науково-дослідної діяльності студентів в університетах України з середини XIX до початку XXI ст.

Перший період. Зародження науково-дослідної діяльності студентів. Так, ще в XIX ст. завданнями науково-дослідної роботи студентів були: «формування вмінь вільно висловити думки латинською мовою», «опанування ґрунтовних знань з основ наук», «вивчення вітчизняної історії і національних традицій» [12, 209–211].

Поступовість започаткування класичних університетів в Україні (зокрема, Харківського – 1804 р., Київського – 1834 р., Новоросійського – 1865 р.) відкрила нову сторінку у розвитку університетської освіти та науки. Як зазначає Л. Вовк, «XIX ст. в історії освіти виявилось ключовим. Відкриття університетів, ліцеїв, гімназій, утворення наукових товариств, публічних бібліотек розширило освітні можливості і зацікавленість багатьох верств суспільства освітою» [2, 21].

Провідними освітніми тенденціями XIX ст. були: започаткування «чіткого структурування всіх типів навчальних закладів країни (парафіяльних, повітових училищ, гімназій та університетів)» [3, 21–22]; поступовий розвиток законодавчої основи, що супроводжувався розгалуженням структури університетів (створення нових факультетів, кафедр тощо) та інноваційністю в організації освітнього процесу. Крім того, русифікаторська політика першої половини XIX ст. сприяла утворенню «у 30–40-ві роки гуртків, курсів у діяльності яких елементарні, додаткові знання поєднувалися з національною ідеєю» [2, 21]. Почали створюватися заклади «народної свідомої грамотності».

Таким чином, діяльність університетів регулювалася низкою важливих нормативно-правових документів: статутами (зокрема, у 1804, 1835, 1863, 1884 рр.) [6; 257], постановами з'їздів (наприклад, I Всеросійський з'їзд природознавців, 04 січня 1868 р.). Детально не заглиблюючись у зміст статутів і постанов з'їздів, окреслимо основні риси процесу становлення та розвитку науково-дослідної діяльності студентів: 1) наукові статті вчених відображали пріоритетність суспільно-політичного вектора – ліберального чи консервативного, що визначало галузево-нормативний вимір функціонування університетів; взаємини між державними органами та науковим товариством були обмеженими переважно науково-атестаційними справами щодо посадових призначень та переміщень;

2) у жодному нормативно-правовому документі немає статті, що визначала б права й обов'язки професорсько-викладацьких корпусів у галузі наукової діяльності;

3) науково-дослідна діяльність не була обов'язковою і добровільною, а жорстко регламентованою міністерськими програмами [13, 235];

4) передбачалося обов'язкове виконання кожним викладачем хоча б одного наукового дослідження за період діяльності в університеті; умови для наукової роботи в університетах не задовольняли провідних вчених, тому вони намагалися здійснювати самостійні дослідження у наукових товариствах за межами університетів і державних установ, які менше контролювалися органами державної влади, оскільки були громадськими структурами, що існували за рахунок членських внесків і приватних пожертвувань [5, 235];

5) внутрішньо корпоративна автономія ЗВО (Статут університетів, 1863) призвела до розширення внутрішньо інституційної мережі навчально-допоміжних приміщень для виконання науково-експериментально завдань, збільшення переліку кафедр та чисельності науково-практичних заходів;

6) у четвертому Статуті університетів (1884) передбачалося збільшення робочого часу для виконання викладацьким складом науково-дослідних завдань, вільний вибір студентами викладачів та навчальних предметів та інше [5; 6];

7) з середини XIX століття у кожному університеті започатковано різногалузеві наукові товариства, на базі яких студентство систематично здійснювало свої науково-дослідні пошуки [3].

Так, у Новоросійському університеті, був створений науково-біологічний гурток (керівник – професор Л. Ценковський), на заняттях якого студенти здійснювали профільні наукові дослідження в аудиторних та позааудиторних умовах [9; 10, 15–30]. У Харківському університеті діяли: товариство дослідників природи (1869 р.); історична та філологічна школи науковців (1869 р.), яка об'єднували таких відомих учених, як: О. Потебня, В. Недлер, М. Сумцов, М. Дринов, М. Халанський [3; 5]. Кожен із перелічених педагогів виконував цікаві пошуково-дослідницькі роботи зі студентами на предметність зібрання цінної інформації. Професор Харківського університету О. Струве поєднував науково-дослідні проекти зі студентством не лише у стінах аудиторії, але й у приміщенні Харківської обсерваторії. Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчив, що у 1895 р. у Харківському університеті існувало 5 товариств [5; 9; 12].

В Університеті св. Володимира були створені: історична школа науковців (М. Костомаров, В. Домбровський, П. Павлов, О. Ставровський, В. Цих, В. Шульгін та інші) [1, 11], які здійснили вагомий внесок у поглиблення історичних розвідок та залучення студентів до наукових пошуків на рівноправних основах; наукове товариство «Комісії для опису губерній Київського навчального округу» (1851–1864 рр.) у межах якого студенти виконували науково-дослідні завдання, що передбачали збір та аналіз статистично-описових матеріалів для експедиційних проєктів [8]. Загалом у Київському університеті на початку XX ст. функціонували 10 наукових товариств [8, 53–54].

З метою підвищення престижності наукової праці серед студентства викладачі провідних кафедр університетів щороку пропонували їм для виконання теми науково-дослідних проєктів. За найкращі наукові роботи студенти отримували медалі та премії, а згодом публікували їх у виданнях університету коштом навчальної установи [13, 236].

Вже на початку 20-х років XX ст. студентів старших курсів педагогічних інститутів під час педагогічної практики широко залучали до виконання різноманітних педагогічних досліджень, які мали яскраво виражену дослідницьку спрямованість.

На першій партійній нараді з питань народної освіти (31 січня 1920 – 4 січня 1921 рр.) було окреслено один з провідних напрямків перебудови навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах – виховання студентської молоді. Найбільш ефективною формою організації цієї роботи було визнано гуртки [3; 11].

Саме початок 30-их років XX ст. (особливо 1933 рік) вважається *другим періодом* розвитку студентської науки. У цей період до лабораторних робіт і виробничої практики було включено різні дослідницькі завдання, а також студентів масово залучали до наукових гуртків ВНЗ [2].

Третій період. 11 квітня 1953 року був схвалений наказ Міністерства освіти Української РСР «Про заходи поліпшення підготовки професорсько-викладацьких кадрів для педагогічних і учительських інститутів Української РСР» (№196), в якому з метою поліпшення і розвитку науково-дослідної діяльності студентів рекомендувалось забезпечити можливість публікувати у пресі результати їхніх кращих науково-дослідних робіт. Директорам вищих навчальних закладів надавалося право залучати до роботи в якості лаборантів найбільш здібних студентів старших курсів, які успішно виконували навчальний план, з оплатою їхньої праці в розмірі до половини ставки за посадою лаборанта за 4-годинний робочий день у межах загальних штатів навчально-допоміжного персоналу [7, 14–15]. За студентами, залученими до роботи в якості лаборантів, зберігалось право на отримання стипендії на загальних підставах.

У продовж 1960–1980 років зміни і доповнення до цієї постанови вносилися ще не раз, у цілому всі вони були орієнтовані на поліпшення становища у секторі науки ВНЗ та залучення до науково-дослідної роботи студентів, аспірантів і молодих учених. Так, її виконання передбачало ряд заходів: 1) всесоюзні конкурси на кращу наукову роботу студентів з природничих, технічних і гуманітарних наук (з 1958 р.); 2) впровадження в освітній процес ВНЗ науково-дослідних робіт здобувачів освіти; 3) студенти, які отримували диплом з відзнакою, мали перевагу при розподілі на роботу і під час вступу до аспірантури; 4) були створені перші комплексні творчі молодіжні колективи зі студентів, аспірантів та молодих спеціалістів; 5) професорсько-викладацький склад ВНЗ був зобов'язаний керувати науково-дослідною роботою студентів, при цьому передбачалося зменшення навчального навантаження професорам і викладачам, які активно брали участь у науково-дослідній роботі [14]. Крім того, Постанова Радміну СРСР від 22 січня 1969 року № 64 скасувала платне навчання у ВНЗ, що дало можливість отримати вищу освіту талановитій молоді України [14].

Четвертий період (1980–1990 р.р.). Схвалена низка оновлених Положень про науково-дослідну роботу студентів (1984, 1985, 1986), які передбачали заходи, спрямовані на удосконалення науково-дослідної роботи студентів – обов'язкову частину навчального процесу всіх ВНЗ України. Всі попередні тенденції зберігалися. В цей час також відбувалося масове залучення учнів шкіл, професійно-технічних училищ, студентів ВНЗ до навчально-дослідної та науково-дослідної роботи.

П'ятий період (1991–2020 р.р.). За весь період незалежності України урядом та Верховною Радою схвалено значну кількість законів, доктрин, постанов і програм (табл. 1), спрямованих на інтеграцію науки в освіту і освіти в науку, що стає потужною рушійною силою економічного розвитку, підвищення ефективності та конкурентоспроможності народного господарства, а майбутні фахівці – випускники ЗВО – стають одним з найважливіших чинників національної безпеки і добробуту країни [11].

Таблиця 1

Нормативно-законодавча основа науково-дослідної роботи у ЗВО

Рік	Документи, що регламентують наукову діяльність студентів у ЗВО
30-ті роки ХХ ст.	У ВПНЗ України була введена науково-дослідна робота студентів, що до початку п'ятдесятих років не була частиною освітнього процесу, тому здійснювалася переважно стихійно.
1953	Розроблено Положення про науково-дослідну роботу студентів, в якому дослідна діяльність тлумачилася як обов'язкова частина освітнього процесу, звіт про її виконання мав відображатися у річних звітах вищих педагогічних навчальних закладів.
1958	Розпочав роботу Всесоюзний конкурс на найкращу наукову роботу студентів.
1961–1962	Положення про науково-дослідну роботу студентів було доповнене новими статтями, в яких студенти всіх форм навчання мусили брати участь у дослідній роботі.
1973	Започаткування Всесоюзної олімпіади «Студент та науково-технічний прогрес».
1979	Введення «Приблизного типового плану організації науково-дослідної роботи студентів на весь період навчання» розпочинає наступний етап розвитку науково-дослідної роботи студентів. Положення окреслювало перелік заходів за основними розділами організації науково-дослідної роботи з вказаними термінами її виконання. Крім того, було створено перші комплексні творчі молодіжні колективи зі студентів, аспірантів та молодих спеціалістів.
1981	Прийнято Постанову «Про подальший розвиток науково-дослідної діяльності студентів», в якій зазначалась необхідність розробки нових комплексних планів організації науково-дослідної роботи.
1987	Організовано Всесоюзну координаційну раду науково-технічної творчості молоді, яка повинна була стати центром керівництва науково-дослідної роботи студентів.
1992	Прийнято Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 12, ст. 165).
1991	У Законі України «Про освіту» визначено завдання щодо створення такої науково-дослідницької програми, яка б сприяла реалізації творчих здібностей молоді людини, закладених у неї природою.
1993	Положення «Про організацію навчального процесу в вищих навчальних закладах», Затверджено наказом Міністерства освіти України від «2» червня 1993 р. № 161.
1994	Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) .

Продовження таблиці 1

1995	Указ Президента України від 12.09.95 р. №83/95 «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні».
1996	Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.96 № 1074 «Про затвердження положення про державний вищий заклад освіти».
1999	Положення «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів». Дане Положення регламентувало діяльність у галузі підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів (аспірантура і докторантура) і є обов'язковим для всіх вищих навчальних закладів та наукових установ України незалежно від їх підпорядкованості та форми власності.
2002	Закон України «Про вищу освіту». У національному вищому навчальному закладі в обов'язковому порядку створюється Наглядова рада, яка надає допомогу його керівництву в реалізації державної політики у галузі вищої освіти і науки, здійснює громадський контроль за діяльністю керівництва вищого навчального закладу, забезпечує ефективну взаємодію ВНЗ з органами державного управління, науковою громадськістю, суспільно-політичними та комерційними організаціями в інтересах розвитку вищої освіти (Стаття 35).
2006	Прийнято Положення «Про організацію наукової, науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації».
2007	Наказ Міністерства освіти й науки України № 612 від 13.07.2007 р. «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України і її інтеграції в європейський і світовий освітній простір на період до 2010 року».
2014	Прийнято Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37–38, ст. 2004). Значна частина повноважень Міністерства освіти й науки переходить до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Кожен ЗВО отримав право впроваджувати власні освітні та наукові програми. Також саме навчальні заклади тепер остаточно присуджуватимуть вчені ступені. Нацагентство лише акредитуватиме спеціалізовані вчені ради і розглядатиме апеляції на їх рішення. Другий (магістерський) рівень освіти здобувається за освітньо-професійною та освітньо-науковою програмою. «Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків».
2014–2020	Рамкова програма з досліджень та інновацій «Горизонт – 2020». Рагіфікація Угоди між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Надання більших можливостей новим учасникам та молодим перспективним науковцям для просування своїх ідей та одержання фінансування.
2015	Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 3, ст. 25). У Законі визначають правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності, створюються умови для провадження наукової і науково-технічної діяльності, задоволення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади.

Державні реформи в освітньо-науковому секторі наразі спрямовані на інтеграцію зусиль наукової, освітньої та навчальної діяльності у підготовці висококваліфікованих учителів, сприяють єдності освіти та наукових досліджень, зумовлюють зміни у змісті концептуальних положень щодо наукової діяльності ЗВО України, серед яких основною складовою освітнього процесу є саме науково-дослідна діяльність студентів.

Використана література:

1. Виховачі школи істориків Університету Св. Володимира у спогадах сучасників (середина 30-х – початок 60-х років XIX ст.). Емінак : науковий щоквартальник., 2018. 4(20) (Т. 1). С. 10–27.
2. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... докт. пед. наук / УДПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 1994. С. 21.
3. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.): монографія. Київ : ІЗМН, 1998. 328 с.
4. Дем'янчук Г. С., Дем'янчук В. Г., Дем'янчук А. Г. Українське краєзнавство: сторінки історії. Київ : Вид. центр «Промісвіт», 2006. 296 с.
5. Додонова Г. Наукова діяльність українських університетів другої половини XIX – початку XX ст. *Мандрівець*. 2011. № 4. С. 25–29.
6. Дудка Т. Ю. Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен : монографія. Київ-Херсон : ФОП Гринь Д. С., 2017. 460 с.
7. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1953. № 10. С. 13–16.
8. Київський університет 1834–1984. Київ : Вища школа, 1984. 203 с.
9. Коношенко Ю. А. Університетські реформи 1863 та 1864 років та їх вплив на систему вищої освіти другої половини XIX ст.: електронний збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції 285 ресурс. *16 Сумцовські читання : Конференція, присвячена 90-річчю з часу заснування Харківського історичного музею*. Харків, 2010.
10. Кузнєцов В. О., Севаст'янов В. Д. Одеський період науково-педагогічної діяльності Л. С. Ценковського та його внесок у розвиток наукових шкіл в Одеському (Новоросійському) університеті. *Матеріали науч. конф., повс. 180-літтю со дня рождення засл. проф. Харьковського ун-та Льва Семеновича Ценковського* (Харьков, 4–5 декабря 2002г.). Харьков, 2003. С. 15–30.

11. Кушнірук С. А. Становлення і розвиток категорійно-поняттєвого апарату вітчизняної дидактики (XVII–XX ст.). Частина I. (XVII – поч. 60-х рр. XX ст.). О.С. Падалка (Наук. ред.). Київ : НПУ. 2018. 554 с.
12. Микитюк О. М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект). Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків : «ОБС», 2003. 272 с.
13. Наукові товариства – феномен просвітництва і культури / Ю. В. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Ю. О. Храмов. *Природознавство в Україні до початку XX століття в історичному, культурному та освітянському контекстах*. Київ : Академперіодика, 2001. 420 с.
14. Kushniruk S. A. Normative and legal frameworks of students' scientific and research activity in pedagogical universities of Ukraine (the 20th – beginning of the 21st century). *Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles*. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. P. 302–305. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11690>

References:

1. Vykladachi shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra u spohadakh suchasnykiv (seredyna 30-kh – pochatok 60-kh rokiv KhIKh st.). [*Teachers of the School of Historians of St. Volodymyr University in the memories of contemporaries (mid-30s - early 60s of the 19th century)*]. (2018). Eminak : naukovyi shchokvartalnyk. 4(20) (T.1). S. 10–27. [in Ukrainian]
2. Vovk L. P. (1994) Henezys prioritytetnykh tendentsii osvity doroslykh v Ukraini (II pol. KhIKh – 20-ti roky KhKh st.). [*The genesis of priority trends in adult education in Ukraine (second half of the 19th – 20s of the 20th century)*] Avtoref. dys. dokt. ped. nauk. UDFU imeni M. P. Drahomanova. S. 21. [in Ukrainian]
3. Demianenko N. M. (1998) Zahalnopeidahohichna pidhotovka vchytelia v Ukraini (KhIKh – persha tretyna KhKh st.). [*General pedagogical training of teachers in Ukraine (XIX – first third of XX centuries)*] : monohrafiia. Kyiv : IZMN. 328 s. [in Ukrainian]
4. Demianchuk H. S., Demianchuk V. H., Demianchuk A. H. (2006) Ukrainske kraieznavstvo : storinky istorii [*Ukrainian local history: pages of history*]. Kyiv : Vyd. tsentr "Prosvita" 296 s. [in Ukrainian]
5. Dodonova H. Naukova diialnist ukrainskykh universytetiv druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [*Scientific activity of Ukrainian universities in the second half of the 19th and early 20th centuries*] *Mandrivets*. 2011. № 4. S. 25–29. [in Ukrainian]
6. Dudka T. Iu. (2017) Prosvitnytskyi turizm yak istoriko-pedahohichnyi fenomen [*Educational tourism as a historical and pedagogical phenomenon*] : monohrafiia. Kyiv-Kherson : FOP Hryn D. S. 460 s. [in Ukrainian]
7. Zbirnyk nakaziv ta instruktсии Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR. [*Collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR*] (1953). № 10. S. 13–16. [in Ukrainian]
8. Kyivskiy universytet 1834–1984. [*Kyiv University 1834–1984*] (1984). Kyiv : Vyscha shk., 1984. 203 s. [in Ukrainian]
9. Koniushenko Yu. A. Universytetski reformy 1863 ta 1864 rokiv ta yikh vplyv na systemu vyshchoi osvity druhoi polovyny XIX st. [University reforms of 1863 and 1864 and their impact on the higher education system of the second half of the 19th century] (2010) : *elektronnyi zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii 285 resurs*. 16 Sumtsovski chytannia : Konferentsiia, prysviachena 90-richchiu z chasu zasnuvannia Kharkivskoho istorychnoho muzeiu. Kharkiv. [in Ukrainian]
10. Kuznietsov V. O., Sevastianov V. D. (2003) Odeskyi period naukovo-pedahohichnoi diialnosti L. S. Tsenkovskoho ta yoho vnesok urozvytok naukovykh shkil v Odeskomu (Novorosiiskomu) universyteti [Odessa period of scientific and pedagogical activity of L.S. Tsenkovsky and his contribution to the development of scientific schools at Odesa (Novorossiysk) University]. *Materiyaly nauch. konf., posv. 180-letiyu so dnia rozhdennia zasl. prof. Kharkovskoho un-ta Lva Semenovycha Tsenkovskoho* (Kharkov, 4-5 dekabria 2002h.). Kharkov. S. 15–30. [in Ukrainian]
11. Kushniruk S. A. (2018) Stanovlennia i rozvytok katehoriino-poniattievoho aparatu vitchyznianoï dydaktyky (KhVII – KhKh st.). Chastyna 1. (KhVII – poch. 60-kh rr. KhKh st.). [*Formation and development of the category-conceptual apparatus of domestic didactics (XVII–XX centuries). Part 1. (XVII – early 60s of the XX century)*]. O. S. Padalka (Nauk. red.). Kyiv : NPU. 554 s. [in Ukrainian]
12. Mykytiuk O. M. (2003) Stanovlennia ta rozvytok naukovo-doslidnoi roboty u vyshchykh pedahohichnykh zakladakh Ukrainy (istoriko-pedahohichnyi aspekt). [*Formation and development of research work in higher educational institutions of Ukraine (historical and pedagogical aspect)*] Khark. derzh. ped. un-t im. H.S. Skovorody. 2-e vyd., vypr. i dop. Kharkiv : "OVS". 272 s. [in Ukrainian]
13. Naukovi tovarystva – fenomen prosvitnytstva i kultury (2001) / Yu. V. Pavlenko, S. P. Ruda, S. A. Khorosheva, Yu. O. Khramov. [*Scientific societies are a phenomenon of enlightenment and culture*]. *Pryrodoznavstvo v Ukraini do pochatku XX stolittia v istorychnomu, kulturnomu ta osvitianskomu kontekstakh*. Kyiv : Akademperiodyka. 420 s. [in Ukrainian]
14. Kushniruk S. A. (2016). Normative and legal frameworks of students' scientific and research activity in pedagogical universities of Ukraine (the 20th – beginning of the 21st century). *Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles*. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom. P. 302–305. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11690>. [in Ukrainian]

Kushniruk S. Tendencies in the development of student research activities in ukrainian universities (XIX – early XXI centuries)

The article highlights the leading trends in the development of student research activities at Ukrainian universities in the XIX – early XXI centuries. The author analyses regulatory documents and scientific sources on the theory and practice of formation and development of student research work in higher education institutions. The main periods of implementation of students' research activities in Ukrainian universities from the mid-nineteenth to the early twenty-first centuries are distinguished: the first period (nineteenth century – early twentieth century) – the emergence of students' research activities (it is investigated that the gradual development of the legislative framework in the higher education system of Ukraine was accompanied by the branching of the structure of universities (faculties, departments), innovative organisation of the educational process, formation of scientific schools in various fields of science as structured associations of scientists of several generations around the world); the second period of development of student science – the 30s of the twentieth century – the newest forms and methods of organising students' research activities during laboratory work and industrial practice are revealed, scientific clubs are created; the third period associated with the approval of the Order of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR "On Measures to Improve the Training of Teaching Staff for Pedagogical and Teachers' Institutes of the Ukrainian SSR" No. 196

(it was found that in order to improve and develop students' research activities, it was recommended to ensure the possibility of publishing the results of their best research papers in the press and to involve students, postgraduates and young scientists in research work); during the fourth period, the Regulations on Student Research Work were updated, which provided for the introduction of a number of measures aimed at improving student research work in Ukrainian higher education institutions – a mandatory part of the educational process of all Ukrainian higher education institutions; the fifth period (1991–2020) – the content, tasks and organisation of research work in higher education institutions are radically changing. It is proved that the state reforms in the educational and scientific sector aimed at integrating the efforts of scientific, educational and training activities in the preparation of highly qualified teachers contribute to the unity of education and research.

Key words: university, development trends, students, research work, teachers.

УДК 378.4.091.212:140.8]:001

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.94.19>

Матвієнко О. В., Олефіренко Т. О.

ВПЛИВ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ НА ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається вплив науково-педагогічної співпраці між викладачами та студентством на формування академічного прогресу в українських університетах та академічний розвиток. Досліджено вплив взаємодії науково-педагогічного складу та студентства на академічний прогрес українських університетів. Виявлено, що ця взаємодія стала каталізатором поширення кращих європейських підходів у вітчизняних умовах освіти. Особлива увага приділяється зусиллям науковців та студентів у досягненні балансу між внутрішніми та європейськими освітніми стандартами, що вплинуло на розвиток наукових шкіл та в цілому української освіти, широкого їх визнання за межами країни. Автори розглядають роль цієї співпраці в контексті упровадження кращих європейських підходів та стандартів у систему вищої освіти України. Особливу увагу приділено взаємовпливу наукових досягнень та освітніх традицій, які сприяли формуванню сучасного академічного середовища в українських університетах. Представлено аналіз значення співпраці між викладачами та студентами у побудові системи освіти, що спрямована на забезпечення відповідності європейським стандартам. Автори наголошують на тому, що в цьому контексті плідна співпраця сприяла виробленню глибокого розуміння сучасних наукових концепцій, що вплинули на загальний розвиток наукової думки в країні.

Розглянуто роль фундаментальної підготовки студентів гуманітарних та природничих спеціальностей, що є ключовою у розвитку їхніх професійних здібностей. Ця підготовка підкреслює необхідність балансу між гуманітарним та природничим циклами дисциплін як важливий аспект формування всебічно освічених спеціалістів.

Досліджено вплив європейських стандартів на українську вищу освіту, зокрема на формування наукових шкіл та трансформацію українського академічного середовища. Така співпраця дозволила українським університетам відстежити та упроваджувати передові підходи у світі науки та освіти, що сприяло зміцненню позицій в міжнародному науковому співтоваристві.

Ключові слова: українська вища освіта, академічний розвиток, критичне мислення студентів, позааудиторна робота, науковий світогляд, університети Наддніпрянини, загально-інституційний аспект, педагогічний аспект.

На початку нового століття академічна еволюція освіти на теренах Наддніпрянини зазнала змін. Цей процес не стимулювався внутрішніми потребами суспільства, а був визначений бажанням можновладців втілити освітні ідеї, орієнтовані на європейські стандарти. Недостатня кількість кваліфікованих професорів на цих теренах змусила звертатися до іноземних викладачів із Європи на контрактних умовах. Тогочасна влада чітко розуміла, що ефективність академічного розвитку країни залежить від викладацького складу, який був запрошений з-за кордону. Це впливало на створення «оптимальних» критеріїв для обрання викладачів на вакантні посади. Один з таких критеріїв був пов'язаний з досвідом організації навчання, як у лекційних аудиторіях, так і поза ними [18]. Якщо проблема організації аудиторної роботи залишалася звичною, то проблема організації позааудиторної роботи набирала стрімкої актуальності. У своєму дослідженні ми приділяємо інтерес до проблеми організації аудиторної та позааудиторної робіт, оскільки обидві зазначені проблеми (з раціональною організацією) впливали на формування наукового світогляду здобувачів вищої освіти періоду ХІХ століття. Щоб підтримати організацію занять, іноземні партнери, з якими було укладено угоду, забезпечували необхідні навчальні матеріали [18]. Для реалізації аудиторної та позааудиторної робіт, в рамках вивчення навчальних дисциплін, викладачі замовляли за державні кошти із-за кордону необхідну навчальну літературу, яка поповнювала фонди університетської наукової бібліотеки [10].

З моменту початку діяльності перших класичних університетів на території Наддніпрянини студентська увага не спрямовувалася на розвиток логічного мислення, оскільки в той період домінувала теологічна складова людського розуму. Таку пріоритетність підтримував активний професорсько-викладацький склад, який запросили викладати університети з різних країн Європи [14].